

Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ – Hana STOKLASOVÁ

Evangeličtí kazatelé z Uher – formování nové společenské skupiny

Téma uherských tolerančních kazatelů a formování evangelických sborů helvetského a augsburského vyznání v Čechách a na Moravě není v odborné historické literatuře novým tématem. Povědomí o původu kazatelů, jejich příchodu a činnosti se v jednotlivých evangelických sborech udržovalo od toleranční doby a postupně bylo zmapováno protestantskými historiky, a to zvláště v období první republiky.¹ Odbornému zájmu moderní historické vědy se toto téma těšilo především na přelomu padesátých a šedesátých let, kdy vznikla v Maďarsku řada podnětných studií, na něž navázaly v českém prostředí výzkumy hungaristy Richarda Pražáka. Ten ve své knize *Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození* shrnul základní fakta, prameny a literaturu, upozornil na řadu drobnějších studií, které se problematiky dotýkaly, a přiblížil výsledky maďarského výzkumu.² Při koncipování svého textu se opíral o poválečné výzkumy maďarských badatelů, zvláště pak o text, který napsal knihovník archivu a kolegia v Blatném Potoce Imre Czegle.³

V osmdesátých letech došlo k publikaci dalších textů dotýkajících se tohoto tématu, vyšly i drobnější statě vztahující se k dějinám jednotlivých sborů a také seznam pastorů obou tolerovaných vyznání sepsaný Čestmírem Rychetským, který se jeví pro naše téma nejužitečnějším.⁴ Po roce 1989 byl oživen zájem o tuto problematiku a byly publikovány nové a obsáhlejší studie protestantských historiků, k nimž se postupně přidaly práce nastupující generace mladších badatelů.⁵ Za zmínku bezpochyby stojí titul *Evangelíci v rané toleranční*

---

¹ Jedná se především o přehledové práce a studie vztahující se k dějinám jednotlivých sborů. Zde pouze výběrově: Ludvík Bohumil KAŠPAR, *Po stu letech: památník reformované církve Českomoravské*, Praha 1881; František BEDNÁŘ, *Památník Českobratrské církve evangelické*, Praha 1924; Ferdinand HREJSA, *Dějiny České evangelické církve v Praze a ve středních Čechách v posledních 250 letech*, Praha 1927; Jan TOUL, *Jubilejní kniha českobratrské evangelické rodiny*, České Budějovice 1931; Emanuel HAVELKA, *Protestantské školství v Čechách a na Moravě*, Praha 1910.

² Prameny k výzkumu a nejdůležitější pramenné edice viz Richard PRAŽÁK, *Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození*, Praha 1962, s. 11-21; Česko a maďarsko jazyčná literatura k tématu *Tamtéž*, s. 23-29.

³ Text založený především na archivních dokumentech nacházejících se v Archivu předtiské reformované superintendence a kalvínského kolegia v Blatném Potoce byl v roce 1985 přeložen do češtiny. Lze si tak učinit představu, do jaké míry z něj R. Pražák vycházel. Srov. Imre CZEGLE, *Samuel Szalay a maďarští reformovaní toleranční kazatelé*, Praha 1985.

⁴ Zdeněk MEDEK, *Na slunce a do mrazu: první čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě*, Praha 1982; Čestmír RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory A. V. a H. V. v Čechách a na Moravě 1781–1918*, Praha 1983.

⁵ Zde jen výběrově: Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Neratovice 2013; Ondřej MACEK (ed.), *Po vzoru Berojských: život i víra českých a moravských evangeliků v předtoleranční a toleranční době*, Praha 2008; Zdeněk R. NEŠPOR (ed.), *Čeští nekatolíci v 18. století: mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007; TÝŽ, *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století*, Ústí nad Labem

době, v němž najdeme seznam uherských pastorů obou vyznání, který vycházel z Rychetského seznamu.⁶ Ten byl rovněž aktualizován a znovu vyšel v roce 2008, přičemž jeho aktualizace probíhá dosud, jak se lze přesvědčit na webových stránkách společnosti Veritas.⁷ V poslední době vyšly také některé dílčí studie týkající se tajného a tolerančního nekatolictví,⁸ z větších prací vztahujících se k tématu působení uherských kazatelů stojí za zmínku dizertační práce o moravském superintendentu Michaelu Blažkovi, jejímž autorem je Sixtus Bolom-Kotari.⁹

Vzhledem k předchozímu výzkumu je tedy na co navazovat, přesto však zůstávají prameny, jež dosud nebyly podrobeny důkladnějšímu zkoumání. Na jedné straně jsou to dokumenty nacházející se v soukromých rukou evangelických sborů, které nebyly badatelsky vytěženy, na druhé straně je to archivní materiál uložený v maďarských archivech. Ačkoliv maďarští badatelé tyto prameny již z velké části prozkoumali, nejsou (zvláště s ohledem na jazykovou bariéru) výsledky jejich výzkumů v českém prostředí dostatečně reflektovány. Hlavními zdroji tak stále zůstávají především Pražákovy studie a překlad díla Imre Czeglého.

Výzkumný pobyt realizovaný v Archivu Podunajské reformované církve Gedeona Rádaye v Budapešti poskytl autorkám tohoto článku možnost nahlédnout do pramenů, které se primárně dotýkají problematiky vzniku evangelických sborů v českém a moravském prostoru. Vzhledem k tomu, že jazykově maďarské prameny přiblížil ve svých textech Richard Pražák, cílil provedený výzkum především na latinské, německé a české dokumenty, které jsou zde zastoupeny přibližně ze tří čtvrtin. V archivu jsou uloženy vokace utvářejících se sborů, které se sem dostávaly prostřednictvím migrantů nebo agentů církve a dokumentují počátky celého procesu, nachází se zde také korespondence kazatelů se superintendencí o poměrech v nových sborech.

Archiv Reformované předtiské superintendence a kolegia v Blatném Potoce pečuje o dokumenty, které jsou z velké části maďarské a jež ve své knize výběrově editoval Richard Pražák. Přesto i zde bylo možné nalézt latinské a německé prameny. Orientaci v archivních fondech však ztěžovala absence moderních archivních pomůcek a to znamenalo spolehnout se pouze na ochotu a zkušenost archivářů, což se v praxi při stávající jazykových (ne)znalostech potockých archivářů projevilo jako poněkud problematické. Přesto se podařilo získat dopisy

---

2004; Jiří JUST - Zdeněk R NEŠPOR - Ondřej MATĚJKA, *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009;

⁶ *Evangelici v rané toleranční době v Čechách a na Moravě I-VI*, Praha 1995.

⁷ Č. RYCHETSKÝ, *Kazatelé*, Telč 2008; Aktualizované vydání: Č. RYCHETSKÝ, *Kazatelé*, Telč 2008. Online, [cit. 5. 10. 2015]. URL: < <http://veritas.evangelnet.cz/publikace> >.

⁸ Jedná se např. o studie Ladislava Nekvapila, Evy Hajdinové či Gabriely Krejčové Zavadilové.

⁹ Sixtus BOLOM-KOTARI, *Michael Blažek: Superintendent moravský a protestantská společnost pozdního osvícenství*, Dizertační práce, HŮ FF Masarykova univerzita, Brno 2013.

(či jejich opisy) adresované superintendentovi Samuelu Szalayovi a jeho poznámky k obsazování sborů jednotlivými kazateli.¹⁰

V obou výše zmíněných institucích se nacházejí zdroje týkající se utváření sborů helvetské konfese. Prameny mapující vznik augsburských sborů lze nalézt ve fondu obsahujícím korespondenci Michala Institorise Mošovského uloženou v Knihovně evangelického lycea v Bratislavě, která je součástí knihovních fondů Slovenské akademie věd a její Lyceální knihnice. Fond je skutečně rozsáhlý, obsahuje téměř 3000 listů, a i když část dokumentů již byla přiblížena některými dílčími výzkumy, představuje tento korpus pramenů, který na své zevrubné zpracování dosud čeká, unikátní zdroj informací o vzniku a vývoji sborů augsburského vyznání.¹¹ Téměř všechny listy, které Institoris přijímal, jsou psány latinsky a zachycují více než čtyřicetileté období zápasu evangelické církve o plnoprávné postavení, jak v Uhrách tak také v českém a moravském prostoru.

Síť Institorisových korespondenčních kontaktů byla velmi rozsáhlá a četnost listů, které přijímal a na něž odpovídal, je obdivuhodná. S utvářejícími se sbory augsburského vyznání v Čechách a na Moravě komunikoval Institoris okamžitě po vydání tolerančního patentu, četnost listů je pak u jednotlivých sborů různá a do jisté míry je určena osobou kazatele, který zde působil, případně poměry uvnitř sboru, o nichž často referovali i sami členové. Nejrozsáhlejší korpus dopisů je zachován např. pro sbory v Praze, Horních Duběnkách, Krucemburku, Vsetíně, Humpolci či Velké Lhotě u Dačic. Vzhledem k rozsahu této studie a také časové tísní nebylo možné prozkoumat Institorisovu korespondenci zevrubně, omezíme se proto jen na dílčí sondu týkající se vývoje konkrétních augsburských sborů.

Výše zmíněné zdroje nám dovolují nahlédnout zblízka na proces vzniku a vývoje evangelických sborů v tolerančním období a primárně na osobnosti uherských kazatelů, kteří v nich působili. V následujících odstavcích se pokusíme přiblížit různé varianty tohoto procesu s ohledem na konkrétní poměry ve sborech a lokální podmínky, které měly vliv na

---

¹⁰ Další pramenný materiál k tématu je uložen v Archivu Reformované zátiské superintendence a kolegia v Debrecíně (jehož stěhování znemožnilo podrobnější průzkum) a dále v Archivu podunajské reformované superintendence v Pápě. Zde se po vydání tolerančního patentu nacházelo po nějaký čas reformované kolegium, podobně jako v Kecskemétu. V Pápě a Kecskemétu však studovalo jen velmi málo studentů, kteří posléze působili v českých a moravských sborech, lze tedy předpokládat, že pramenný materiál v archivech těchto kolegií je relativně zanedbatelný.

¹¹ K osobnosti Michala Institorise Mošovského zatím chybí podrobná biografie, nejvíce pozornosti mu ve svých výzkumech věnovala slovenská badatelka Eva Kowalská. Srov. Eva KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí: hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*, Bratislava 2001; TÁŽ, *Neznámy Institoris? Pokus o portrét Michala Institorisa Mošovského (1731-1803)*, Slovenská literatúra 47, 2000, s. 429-442; TÁŽ, *Die evangelischen Geistlichen als Zensoren und Distributoren von Büchern: Der Fall Michael Institoris Mossotzy (1731-1803)*, in: Marie-Elizabeth Ducreux et Martin Svatoš (edd.), *Libri prohibiti. Le censure dans l'espace habsbourgeois 1650-1850*, Leipzig 2005, s. 141-150.

způsob interakce mezi kazatelem a jeho svěřenci. Doufáme, že tato sonda umožní nahlédnout blíže na jednu z charakteristických skupin drobné inteligence etabloující se v době osvícenství a zmapovat problémy, s nimiž se musela vyrovnávat.

Jaký byl tedy mechanismus vzniku evangelických sborů? Po zveřejnění informace o vydání tolerančního patentu následoval pro věřící důležitý krok, a tím byl výběr vhodné konfese.¹² Tzv. druhá informace znamenala v praxi to, že se věřící museli rozhodnout, kterou z povolených konfesí si zvolí (tedy která z konfesí nejvíce odpovídá jejich českobratrským představám). Zpočátku se členové vznikajících sborů klonili spíše k luterství, avšak poté co se blíže seznámili s obsahy obou konfesí, se většina dědiců české reformace přiklonila k helvetské konfesi, která měla blíže k domácí českobratrské tradici.¹³ Jediným místem v habsburské monarchii, odkud bylo možné získat kazatele helvetského vyznání, byly Uhry (resp. Dolní Uhry, oblast dnešního Maďarska). Jak ovšem mohly skupiny převážně venkovských evangelíků navázat kontakt s uherskými kazateli?

Při hledání vhodného kazatele se jim naskytly dvě cesty. První z nich měla oficiálnější ráz, neboť vedla přes úřady tzv. agentů.¹⁴ Funkce církevního agenta spočívala v tom, že hájil zájmy církve, od níž byl vyslán, u panovnického dvora, ale také informoval vzdálené superintendenty o tom, co se děje v hlavních zemských městech, popř. u císařského dvora. Ve Vídni tento úřad zastával Samuel Nagy a v Prešpurku (Bratislavě) János Mihályfalvi.¹⁵ V jejich rukách se shromažďovaly žádosti o kazatele a učitele helvetského vyznání z Čech i Moravy. Vídeňský agent byl vyhledáván častěji, a to převážně zástupci sborů z Čech, ti totiž nevěděli, kde hledat zprostředkovatele pro získání kazatele a učitele evangelické víry, proto se obraceli na císaře a státní úřady. Jejich žádosti tedy vyřizoval především agent Samuel Nagy.

---

¹² Šíření informace o existenci tolerančního patentu probíhalo poněkud nestandardně a nerovnoměrně. V první fázi byl patent i různě mylně interpretován. Blíže E. MELMUKOVÁ, *Patent*, s. 125-146; Z. R. NEŠPOR, *Víra*, s. 34-36.

¹³ Reformovaní byli ve své liturgii i v otázce výzdoby kostelů (resp. modliteben) blíže představám českého reformačního proudu, proto získali na větší oblibě. Viz E. MELMUKOVÁ, *Patent*, s. 187, 193n. Helvetská konfese byla sepsána reformovaným bohoslovcem J. Bullingerem na žádost falckého kurfiřta Bedřicha III. Pobožného roku 1566. Tuto formulaci helvetské konfese si vyžádal jako obhajobu svého reformovaného vyznání na říšském sněmu v Augsburgu roku 1566, který zahájil císař Maxmilián II. Helvetská konfese své učení opírala o Biblii a vycházela především z učení Kalvína. J. Bullinger své učení shrnul do 30 článků. Oproti augsburskému vyznání, kde jedinou autoritou měla být Bible, byla reformovaná církev přísnější i ve vnějších projevech – kostely neměly oltář, nebyly honosně zdobeny a nebyly zde vykonávány žádné obřady. Během večere Páně věřili pouze symbolicky v přítomnost těla a krve Krista a zvláštní důraz byl kladen na praktické křesťanství. Reformovaná církev se rozšířila ve Švýcarsku, Anglii, Skotsku, Holandsku, Francii. Srov. *Ottův slovník naučný XI*, Praha 1897, s. 89n.

¹⁴ Podrobněji o funkci agentů E. KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. spoločenstvo*, s. 188-190.

¹⁵ I. CZEGLÉ, *Samuel Szalay*, s. 9.

Druhá cesta k evangelickému kazateli měla méně oficiální charakter. Zprostředkovali ji čeští evangelíci žijící v okolí Miškolce (obce Kak a Tiszakesi)¹⁶. Za Marie Terezie došlo v několika vlnách k vysídlení „nenapravitelných kacířů“ do Uher.¹⁷ Tyto skupiny potomků české reformace pocházející většinou z Moravy stále udržovaly kontakt se svým domovem. Po vydání tolerančního patentu šli navštívit své příbuzné a ujistit se o stavu nových pořádků a při návratu do Uher s sebou přinesli i žádosti o vyslání kalvinských kazatelů. Moravané zpočátku žádali o neusedlého kazatele, ale tento způsob evangelické pastorače nebyl možný.¹⁸

Oba zmíněné způsoby hledání kazatele končily u jedné konkrétní osoby, a tou byl předtiský superintendent Samuel Szalay. Byl ochoten pomoci sborům v Čechách a na Moravě rodícím se ve svízelné situaci, avšak musel se ujistit, že tato záležitost již nepřísluší pod jinou církevní správu.¹⁹ Ovšem i tak musel mít k vyslání kazatele oficiální vokaci od žádajících sborů sepsanou podle určitých „pravidel“.

Vokace hrála při rozhodování o vyslání bohoslovce do Čech a na Moravu důležitou roli, a aby měla pro superintendenta patřičnou váhu, musela obsahovat určité informace. V Archivu Podunajské reformované církve Gedeona Rádaye v Budapešti se zachovala řada vokací z obcí nacházejících se ve středních Čechách, konkrétně východně od Prahy, a z obcí v okolí Brna. Vokace z Čech jsou psány většinou česky, moravské pak obvykle německy, dočítáme se v nich jména obcí, v nichž později vznikly sbory helvetského vyznání.²⁰

Po formální stránce jsou si vokace velice podobné, možná až stejné. Je patrné, že na jejich tvorbě se musel podílet někdo, kdo měl určitý stupeň vzdělání a také zkušenosti s tím, jak má tento dokument vypadat. Vokace z budapešťského archivu jsou buď nedatované, nebo až z roku 1783, je tedy velmi pravděpodobné, že na těchto konkrétních vokacích se mohl

---

¹⁶ *Tamtéž*, s. 3-6. V případě Kaku se pravděpodobně jedná o obec Hernádkak východně od Miškolce, Tiszakeszi je na jih od Miškolce.

¹⁷ *Tamtéž*; Také E. MELMUKOVÁ, *Patent*, s. 29, 191.

¹⁸ Samuel Szalay jim tento původní požadavek musel odmítnout. I. CZEGLE, *Samuel Szalay*, s. 7n.

¹⁹ *Tamtéž*. K vysílání bohoslovců do Čech superintendenci podnítila žádost o kazatele od hraběte Filipa Kinského (na panství Rychmburk v Chrudimském kraji). Žádost hrabě odeslal 2. června roku 1782. Tento případ je dokladem kladného přístupu vrchnosti k evangelíkům na svém panství. *Tamtéž*, s. 13. K dopisu a jeho sporné dataci v literatuře blíže R. PRAŽÁK, *Maďarská reformovaná inteligence*, s. 40, pozn. č. 35. Originál dopisu v němčině je uložen v budapešťském archivu: Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (dále jen DRERL), Budapest, Archivum Agentiale: B/1 Collectiones agentiales variae B kötet, 479-480, dopis hraběte Filipa Kinského superintendentovi Samuelu Szalayovi, 2. 6. 1783; Opis originálu dopisu je uložen v archivu v Blatném Potoce: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltár (dále jen TIREKL), Sárospatak, A XX 7293 116, dopis hraběte Filipa Kinského superintendentovi Samuelu Szalayovi, 2. 6. 1782. Kopie odpovědi Samuela Szalaye na tento dopis je uložena v budapešťském archivu. Szalay v ní informuje hraběte Kinského, že mu posílá kazatele Františka Kováce a učitele Michala Vincencze. Srov. DRERL, Budapest, Archivum Agentiale: B/1 Collectiones agentiales variae B kötet, 483-486, dopis Samuela Szalaye hraběti Kinskému, 12. 9. 1782.

²⁰ Jedná se o vokace z obcí včleněných následně do těchto sborů. Čechy: Soběhrdy, Hořátev, Močovice, Chleby, Bošín, Sány, Chvaletice; Morava: Prosetín, Nosislav, Klobouky, Zádveřice.

podílet Ferenc Kovács, jenž od podzimu předchozího roku působil v Krouně.²¹ Můžeme také předpokládat, že starší vokace mohly mít rovněž jednotný vzhled, a to díky agentům, kteří v prvotní fázi pomáhali zástupcům vznikajících sborů hledajících pomoc ve Vídni.

Na začátku každé vokace bylo uvedeno, jaká obec žádost předkládá a kde se nachází. Pak následovalo přihlášení se k helvetské konfesi, což bylo vyjádřeno ustálenou formulací „... náboženství helvétského pod lámání chleba a kalicha Páně píti známost činíme...“ a vyslovení, čeho si žádají, tedy pastora.²² Nejdůležitější část představoval výčet hmotného zajištění kazatele. V hotových penězích měl většinou dostat 300 zlatých, což odpovídalo nařízení o finančním ohodnocení nekatolického duchovního, neméně důležitý byl i výčet naturálního zabezpečení. Většina sborů se snažila uvést, kolik strychů pšenice, ječmene či žita k platu nabízí, nechybí ani poznamenání o zajištění příbytku v obci.

Co je ale nejzajímavější, a zachycují to všechny dochované vokace z budapešťského archivu, je závěrečná informace o počtu přihlášených věřících. Tato informace měla pravděpodobně ujistit superintendenta o jejich dostatečném počtu a platební síle. Většina vokací jako svůj početní stav uvádí 100 rodin, tedy limit stanovený tolerančním patentem pro povolení sboru, popř. počet vyšší, možná byla i druhá varianta početního limitu pro založení, a sice 500 duší. Obecně však víme, že část sborů početní limit pro založení nesplňovala a byla tedy založena tzv. cestou milosti. Nabízí se tedy možnost, že počty rodin uvedené ve vokacích byly často naddimenzované, aby nebylo pochyb o budoucí existenci sboru a o jeho platební schopnosti. Závěr dokumentu byl vždy stvrzen podpisy předáků budoucího sboru, podle podpisu je někdy možné odhalit i samotného pisatele vokace.

Počty přihlášených v jednotlivých obcích byly následně shromažďovány a souhrnně zapisovány do výkazů, které se rovněž zachovaly v budapešťském archivu. Je zřejmé, že tyto informace kolovaly mezi agenty, superintendencí a kolegiem v Blatném Potoce, v jehož archivu se tato čísla nachází v zápiscích Samuela Szalaye. Na jejich základě pak superintendent Szalay koncipoval předběžné seznamy kazatelů a místa jejich určení. Jeho rukopisné poznámky, škrty a pozdější doplnění jsou dokladem o tom, jak seznamy vznikaly. V archivu v Blatném Potoce se zachovaly tři seznamy adeptů na kazatelská místa v Čechách a

---

²¹ Dokladem toho by mohl být i zápis v pamětní knize helvetského sboru v Bukovce, kde pastor Josef Bory roku 1824 píše: „Hledali tedy Bukovští Bratři takového člověka, který by jim v přeložení té supliky posloužil. A našli také, než kdo to byl, nevím, ale víře podobné jest to, že jim tuto českou supliku do uherského jazyka přeložil dvojitýhonný pán kazatel Franciscus Kovács, což se odsud uzavřít nechává, poněvadž Francz Kovács byl ten první kazatel, jenž se nejdříve dostal do Čech za kazatele slova Božího, a to sice do Církve Krounské, na panství Rychmburském v kraji Chrudimském.“ Archiv sboru ČCE Bukovka, Kniha historická pro církev evangelickou helvetské konfese Bukovskou (1824-1976), č. 283, s. 3.

²² DRERL, Budapest, Archivum Agentiale: B/1 Collectiones agentiales variae B kötet, 393-394, vokace evangeliků ze sboru Chleby, nedat.

na Moravě, další jména s místy určení pak nacházíme jednotlivě roztroušena v Szalayových poznámkách.

Předtiský superintendent Szalay chtěl misijní činnost v Čechách a na Moravě koordinovat ve spolupráci se zatiským superintendentem Szilágyim, protože si uvědomoval, že takto rozsáhlá a náročná akce není v silách pouze jednoho vysokoškolského kolegia. Avšak z Debrecína se žádných kladných odpovědí na výzvu ke spoluúčasti na českomoravské misii nedočkal.²³ Začal tedy tuto akci organizovat sám.

Szalayovým prvotním výběrovým kritériem byl jazyk. Snažil se tedy najít takové adepty, kteří by alespoň trochu ovládali slovenštinu. Jako prvního a již zkušeného kazatele oslovil Joela Jessenia,²⁴ Ference Kováče čeští evangelíci oslovili sami.²⁵ Oba, díky svým předchozím působistím, alespoň částečně ovládali slovenský jazyk. Kovács Szalayovi napsal, že češtinu ovládá dokonce lépe než slovenštinu.²⁶

Szalay původně preferoval spíše kazatele z praxe, protože si uvědomoval, že zakládání sborů v českých zemích nebude jednoduché. Ovšem dalších jazykově vhodných kazatelů s praktickými zkušenostmi a ochotných jít do Čech mnoho nebylo. Také stěhování Joela Jessenia s jeho početnou rodinou do českých Chvaletic ukázalo, že tento přesun by byl snadnější pro mladé začínající kazatele bez rodin a bez jakékoliv regionální sounáležitosti.

Následně se tedy superintendent zaměřil na studenty bohosloveckého kolegia v Blatném Potoce. I zde jeho výběr začínal stejně – nejdříve vyhledával studenty se znalostí slovenštiny, bylo jich však velice málo a navíc později někteří svoji znalost slovenštiny i zapírali, aby nebyli nuceni k odchodu do vzdálených českých oblastí.²⁷

Protože budoucím bohoslovcům se do služby v Čechách a na Moravu příliš nechtělo, superintendent se uchýlil i k donucovacím prostředkům v podobě zastrašování o ukončení studia. Po rozmluvě profesora se studenty, při níž byly také čteny dopisy od vídeňského agenta Nagyho, hraběte Kinského (viz poznámka č. 19) a samotného superintendenta, se ke službě

---

²³ První pokus o navázání spolupráce s Debrecínem v případě českomoravské misie proběhl pravděpodobně někdy na přelomu let 1782 a 1783. Dalším pokusem byl dopis S. Szalaye z 25. dubna 1783, kde se snažil popsat své úspěchy v práci a opět získat Debrecín k spolupráci. Ovšem na tento list autor nedostal žádnou odpověď. Viz I. CZEGLE, *Samuel Szalay*, s. 12, 41n.

²⁴ Někdejší kazatel v Reste (dnes Rešica na jihovýchodním Slovensku). Jako nový sbor mu byl určen sbor ve Chvaleticích. Proti odchodu Joela Jessenia vznesl stížnost statkář z místa původního působení faráře, András Ónody, jež upozorňuje na Jesseniovo nedobré chování. Joel Jessenius chtěl později odvolat svůj slib týkající se služby v Čechách, avšak nakonec se 27. září 1782 i se svou rodinou vydává na cestu. *Tamtéž*, s. 9, 17-19, 28.

²⁵ Naposledy sloužil v Nižné Kamenici (ve východní části dnešního Slovenska).

²⁶ TIREKL, Sárospatak, A-XVIII-6504-60, dopis Ference Kováče Samuelu Szalayovi o přijetí kněžského úřadu, 17. 2. 1782.

²⁷ I. CZEGLE, *Samuel Szalay*, s. 9, 17-19.

přihlásili první mladí bohoslovci.²⁸ Pro tuto první skupinu byl dojednán jakýsi jazykový pobyt v Bánské Bystrici, aby si trochu osvojili slovenský jazyk. Vzhledem k tomu, že tato akce mnoho efektivity nepřinesla, na příště se již od této přípravy upustilo. Kazatelé se měli jazyk naučit až mezi místními.²⁹

Změna postoje ke kazatelské službě v Čechách a na Moravě nastala od roku 1783, kdy na kolegium začaly docházet zprávy o situaci v nových sborech od již vyslaných bohoslovců.³⁰ Obavy studentů se díky nim rozplynuly a během výše uvedeného roku byly zorganizovány hned dva hromadné odjezdy kazatelů.³¹ V následujícím roce už Samuel Szalay ordinuje pro službu v Čechách a na Moravě své poslední kazatele. V květnu roku 1784 byl totiž superintendentem pro české helvetské sbory jmenován od císaře Ferenc Kovács, a tedy veškerá příprava bohoslovců patřila již do jeho kompetencí. Tím vedoucí úloha předtiské superintendence a především Samuela Szalaye v českomoravské misii v podstatě končí.

Jediným reálným činem, kterým se do českomoravské misie zapojila také zatiská superintendence, bylo vyslání Michaela Blažka. K zatiské superintendenci Samuel Szalay směřoval několik výzev k účasti na misijní práci v Čechách, avšak bez odezvy (viz výše). Michael Blažek byl tedy jediným, kdo nastoupil do kazatelské služby v Čechách resp. na Moravu za debrecínskou oblast. Nejdříve přijal kazatelský úřad v Jimramově a pak v Nosislavi, avšak zasadil se o budování církevní organizace na Moravě i v širším aspektu. Na podzim roku 1784 se tak zaslouženě stal prvním moravským superintendentem h. v.³²

Přirozeně vyvstává otázka, jaké asi bylo první setkání, první přímý kontakt uherských kazatelů s novým domovem. Připusťme, že kulturní i sociální prostředí, ze kterého kazatelé přicházeli, muselo být zcela odlišné než to, v němž se po dlouhé cestě ocitli. Byli překvapení, či byli připraveni na vše? Byli přijati dle svých očekávání? Jaké bylo navázání první komunikace? Alespoň nástin odpovědí na tyto otázky můžeme získat z pramenů osobní

---

²⁸ *Tamtéž*, s. 31. Odehrálo se dne 4. října roku 1782. Celá situace je zachycena také v pamětech Jana Végha. Srov. Jan VÉGH, *K 150. výročí tolerance*, ed. Ferdinand Hrejša, Praha 1930, s. 23n. Ovšem zde je jako datum události mylně uvedeno září. První se po této promluvě ke službě přihlásil József Szalay.

²⁹ „Učili se pak slovenštině za pomoci starého pana Sartoria. Ale přese všechno úsilí nemohli se téměř ničemu naučiti. ...“ Citováno dle: *Tamtéž*, s. 26.

³⁰ Především od Istvána Breznaye, který odešel na konci léta roku 1782 do sboru v Javorníku. Během podzimu posílá na superintendenci nadšené zprávy o radostném přijetí a krásné Moravě. I. CZEGLE, *Samuel Szalay*, s. 24.

³¹ Na konci května a na konci listopadu roku 1783 byly uskutečněny odjezdy kazatelů hromadnějšího rázu. 31. května odešli: János Breznai, Miklós Toronay, János Sallai, Sámuel Szeremlei, László Baka, István Bereti, János Turoczi, Dániel Marton, Benjámín Kiss, András Ákoss, Mózes Tardy, Sámuel Galambossi, János Kazai. 20. listopadu odešli: Sámuel Szücs, András Szegő, István Rimány, János Szalatnay, János Csomor, Sámuel Kapossy, Péter Sikora, István Törös. V březnu, květnu a červnu téhož roku došlo i k individuálním přesunům. *Tamtéž*, s. 42n, 56n.

³² Místním nadaným studentům zprostředkoval studium v Debrecíně, na své náklady zajišťoval vikariáty, zajistil příchod dalších uherských kazatelů z Debrecína. Obšírně o Michaelovi Blažkovi jako osobnosti a o jeho práci při organizování církve viz S. BOLOM-KOTARI, *Michael Blažek*.

povahy. K tomuto účelu se nabízí srovnání dojmů z prvního kontaktu s novým prostředím u dvou uherských kazatelů, kteří své vzpomínky na působení v Čechách písemně zaznamenali.³³

Jan Szalatnay opustil rodné Uhry 20. listopadu roku 1783 společně s několika dalšími mladými bohoslovci.³⁴ Dostali se do Krouny, kam si pro ně přijížděli poslové z jejich sborů. Pro Jana Szalatnaye si přijel Josef Šváb z Moravče, Josef Jonáš ze Žirova a Tomáš Hána z Čakovic. Do Moravče, místa jeho kazatelského působiště, ho přivezli 18. prosince. Bohužel záznamy těchto prvních setkání nejsou opatřeny žádnými osobními dojmy. Je tedy možné, že Szalatnayovy dojmy nebyly příliš pozitivní, ale ani záporné. Jediné, co mu stálo za zaznamenání a vyjádření vlastního pocitu, byla situace v kanceláři příslušného panství v Červené Řečici, kde se zastavili ještě při cestě do Moravče.³⁵ Úředníci „...velmi vlídně a uctivě mě [Jana Szalatnaye, pozn. G. K. Z.] přivítali, s nimiž, neuměje ani česky ani německy mluvit, v latinské řeči sem mluvil, nebo všichni tři dobře a čistě uměli latinsky mluvit. ...“.³⁶ Další jeho záznamy už referují o jeho skromném ubytování u místního sedláka, jeho následné nemoci a výstavbě sborových budov.

Jan Végh vyrazil do Čech několik měsíců před Szalatnayem.³⁷ Jeho první zastávka byla rovněž v Krouně, odkud jej velimští poslové převezli do Velimi. Jan Végh popisuje, že povoz, který pro něj a ostatní kazatele jel (původně už do Vídně) byl čtyřspřežný. Do Velimi byl poslán posel napřed, aby upozornil na příjezd vážených mužů. První věřící na ně čekali již hodinu cesty od obce a radostně je doprovázeli až do Velimi, kde se s nimi každý osobně přivítal podáním ruky. „...Mladí duchovní byli úplně přesvědčeni o čisté lásce a upřímnosti svých nových církevních údů. ...“.³⁸ K Velimským si pak pro svého kazatele přijeli evangelíci z Kšela a z Lysé.

Jen z Libiše nikdo nejel, neboť došlo k nedorozumění a pro kazatele si přišli poslové nikoli z Libiše, ale z Libice u Poděbrad. Libičtí poslové však pro svého kazatele nevypravili ani povoz, měl do Libice s posly přijít pěšky.³⁹ Jan Végh s nimi odmítl odejít, avšak druhý den pro něj poslové přišli znova se slovy, že jej musí přivést. Mladému kazateli se nelíbilo, že pro něj Libičtí neuvolnili žádného koně ani povoz (vše měli na poli a pracovali) a že ani žádný z představených sedláků se pro něj nevydal. Végh se chtěl raději vrátit do Uher, než jít

³³ Podrobněji o obou spiscích viz níže.

³⁴ Jeho první dojmy viz Ferdinand HREJSA, *Jan Szalatnay a jeho paměti z doby toleranční*, Praha 1931, s. 54n.

³⁵ Moraveč byla součástí panství Červená Řečice, jež bylo majetkem pražského arcibiskupství. Odtud možná slušná znalost latiny u panských úředníků.

³⁶ F. HREJSA, *Jan Szalatnay*, s. 54.

³⁷ J. VÉGH, *K 150. výročí*, s. 30-34.

³⁸ *Tamtéž*, s. 32.

³⁹ Pěšky měla cesta údajně trvat tři hodiny.

do Libice, Libickým odvětil: „...Odejděte, milí Libičtí! Nepatřím mezi hrubé lidi. ...“.⁴⁰ Ale nedorozumění se nakonec vysvětlilo a byla vyslána zpráva do Libiše, aby si tamní evangelíci přišli pro svého nového kazatele. Libišť sedláci si pro kazatele dojeli rovněž se čtyřspřežným povozem. Jeho uvítání bylo prý srdečné.

První setkání s českými evangelíky zapůsobilo na Jana Végha velice dobře, byť to nebyli věřící z jeho budoucího sboru. Avšak neúcta ze strany zaměněného sboru ho pohoršila a zklamala. Jeho sbor ho však přijal rovněž s láskou. Protože v Čechách zůstal do konce svého života, je zřejmé, že na české evangelíky nezanevřel.

Délka působení uherských kazatelů v jednotlivých sborech byla odlišná. Pro toleranční období je spíše typické častější střídání míst kazatelů. Mohl za to především počáteční chaos, neshody související s formou liturgie, přítomnost sektářů (tzv. „nezařaditelných“) a náročnost finančního zajišťování sboru. Ale existovaly i výjimky, neboť někteří kazatelé se svým sborem přečkali nejsložitější období začátků a ve sboru zůstali až do konce své aktivní služby. Tato skutečnost je dobře patrná u již zmiňovaného Jana Szalatnaye, který v moravečském sboru sloužil celých 44 let. I superintendent Michael Blažek na svém druhém působišti v Jimramově zůstal po dlouhá léta. Opačný trend - časté střídání kazatelských míst - patrný u většiny sborů, můžeme ilustrovat na sborech ve východních Čechách, konkrétně v Chrudimském kraji.

Nekatolíci v obci Dvakačovice a v blízkém okolí se začali přihlašovat brzy po vydání tolerančního patentu, v samotných Dvakačovicích to bylo 20 rodin, v okolních obcích pak dalších 83 rodin, vznikající sbor tak čítal asi 700 členů a byl oficiálně ustaven roku 1783.⁴¹ Dvakačovice byly součástí panství Rychmburk, které vlastnil hrabě Filip Kinský proslulý svou vstřícností k nově vznikajícím sborům. Právě od něj přišel do Miškolce reformovanému superintendentu Samuelu Szalayovi již zmiňovaný dopis se žádostí, aby se postaral o vyslání reformovaných duchovních na jeho panství.⁴²

První kazatel sboru János Sallay pocházel z městečka Tolčva v Zemplínské župě a byl ordinován v Blatném Potoce v červnu 1783. U jeho jména si původně Samuel Szalay poznamenal jako místo určení Sány v Kouřimském kraji, toto místo je ale v dokumentu přeškrtnuto a dopsány jsou Dvakačovice.⁴³ Zda šlo o pouhý písarský omyl nebo o změnu na základě nějaké konkrétní skutečnosti už dnes těžko zjistíme, každopádně dokument z archivu

---

⁴⁰ J. VÉGH, *K 150. výročí*, s. 33.

⁴¹ F. BEDNÁŘ, *Památník*, s. 361n.

⁴² Viz pozn. č. 19.

⁴³ TIREKL, Sárospatak, A XIX 7074 107, Series ministrorum ad Ecclesias Helveticae Confesionis addictorum in Marchionatu Moraviae et Regno Bohemiae sitas exmissorum, 16. 6. 1783.

v Blatném Potoce dobře dokládá, jak se postupně utvářely seznamy kandidátů na kazatelská místa. János Sallay údajně přijel do Dvakačovic v červenci roku 1783, sborová tradice zná dokonce přesné datum, a sice 17. července, Richard Pražák však datuje příjezd kazatelů až do druhé poloviny srpna.⁴⁴ Cestu z Uher absolvoval Sallay společně s ostatními třinácti kazateli, které přivezl Ferenc Kovács na třech vozech z Blatného Potoka.⁴⁵

Ačkoliv sbor byl relativně konsolidovaný a na rozdíl od okolních „sektářských“ sborů, o nichž bude ještě pojednáno, i jednotný v názorech na podobu liturgie, kazatel byl ihned po svém příjezdu konfrontován s obtížemi hmotného charakteru. Neměl kde bydlet, střechu nad hlavou mu proto poskytli členové sboru. Jednalo se však o velmi nuzné ubytování, zpočátku bydlel ve statku u Františka Šotoly, protože do domu zatékalo, poskytl mu přístřeší Jakub Hnízdil. János Sallay však projevil, jako většina pastorů, značnou adaptabilitu a údajně se také velmi rychle naučil česky.⁴⁶ To mu patrně poskytlo možnost sloužit bohoslužby i tam, kde dosud chyběl kazatel, ačkoliv bez povolení příslušné vrchnosti se vystavoval trestu. K této domněnce nás vede zmínka v literatuře, že vysluhoval bohoslužby v okolí Kláštera nad Dědinou. Ohledně počátku působení Jánose Sallaye totiž nacházíme v pramenech a literatuře určitý rozpor, neboť Kašpar tvrdí, že vzhledem k hmotné nouzi ve Dvakačovicích pobýval od jara do listopadu roku 1784 ve sboru v Klášteře nad Dědinou, ale tomu odporuje dokument zachovaný v Blatném Potoce, podle něhož byl již v březnu předcházejícího roku v Klášteře ordinován Matěj Bacsa, který sem také během dubna přišel a usadil se zde. Totéž potvrzují i záznamy v archivu ČCE v Klášteře nad Dědinou.⁴⁷ S největší pravděpodobností jde o jedno z mnoha pochybných tvrzení, která nacházíme ve starší literatuře a jež v pramenech nelze spolehlivě ověřit.

Ať tak či onak, jisté je, že před koncem roku 1784 již pobýval János Sallay opět ve Dvakačovicích, kde pak zůstal až do roku 1788, kdy odešel do Svratouchu. Jeho působení ve Dvakačovicích bylo naplněno horlivou snahou o zajištění a konsolidaci sboru, která přinesla

---

⁴⁴ Tuto dataci nelze v pramenech ověřit, neboť archiv sboru Dvakačovice byl zničen při požáru obce roku 1854. Toto datum však shodně opakuje i přehledová literatura. Srov. F. BEDNÁŘ, *Památník*, s. 362; J. TOUL, *Jubilejní kniha*, s. 168; L. B. KAŠPAR, *Po stu letech*, s. 125; R. PRAŽÁK, *Maďarská reformovaná inteligence*, s. 61.

⁴⁵ *Tamtéž*.

⁴⁶ Uvádí se, že již měsíc po svém příchodu kázal v češtině, je však otázkou, do jaké míry tato tvrzení tradovaná ve starší literatuře odráží skutečnou realitu. Je však pravděpodobné, že někteří si osvojili češtinu skutečně velmi rychle, neboť měli alespoň základní znalost slovenštiny. Kromě Jánose Sallaye to byl např. István Rimány nebo právě Ferenc Kovács. Bližší Ladislav NEKVAPIL, *Kraj „náboženských blouznivců“ v době rané tolerance: Rychmbursko kolem roku 1781*, Východočeský sborník historický 22, 2012, s. 215nn.

⁴⁷ L. B. KAŠPAR, *Po stu letech*, s. 126; TIREKL, Sárospatak, A XIX 7074 108, Syllabus Ministrorum ad Ecclesias Helveticae Confessionis addictorum in Regnum Bohemiae exmissorum, nedat.; Archiv sboru ČCE Klášter nad Dědinou, fasc. Zápisky Maté Basca, R-III-D-1 A/2. Citováno dle: Veronika DIMLOVÁ, *Dějiny evangelického sboru Klášter nad Dědinou (1782-1945)*, Bakalářská práce, ÚHV FF Univerzita Pardubice, Pardubice 2013.

své ovoce, neboť během těchto pěti let byla dokončena stavba fary a vystavěna dřevěná modlitebna. Další uherští kazatelé působící ve Dvakačovicích navázali na snahy svého předchůdce a více méně pokračovali v jím započaté práci.⁴⁸ Dvakačovický sbor byl tak jedním z těch, které se dokázaly ubránit věroučným sporům, jež vřely v sousedních sborech, překonat finanční nejistotu a udržet si své první pastory delší dobu.

Zatímco v Moravci, Libiši či Dvakačovicích se uherští kazatelé dokázali adaptovat a vybudovat stabilní sbory, jinak tomu bylo ve sborech, které se zmítaly ve sporech o podobu liturgie, a zevnitř je rozvraceli sektáři.⁴⁹ Situaci zdejších kazatelů lze přiblížit na příkladu sborů, které vznikly v těsném sousedství zmíněných Dvakačovic, jednalo se o sbory v Rané a Lozicích.

Raná se rovněž nacházela na rychmburském panství hraběte Filipa Kinského a ke zdejšímu sboru se hlásili věřící z osmnácti okolních obcí. Rozhodnutím superintendenta Szalaye byl do Rané vyslán kazatel István Rimány, a i když v blatnopotockých seznamech odcházejících kazatelů jeho jméno nenacházíme, víme, že přišel v prosinci 1783.⁵⁰ V oblasti, kde byli nekatolíci monitorováni po celé rekatolizační období, byl zaskočen tvrdostí a neochotou členů sboru přijmout oficiální liturgii tolerovaného vyznání.⁵¹ Z pramenů víme, že Rimány se pokoušel se sektáři od počátku vypořádat. Tak si například v červenci roku 1784 stěžoval na člena sboru Tomáše Bureše, že nesvětí neděli a jeho žena ve svátek pracuje, z výsledku dotyčného však vrchnostenský úřad nebyl schopen vyvodit jednoznačný závěr, proto byla stížnost odložena a od trestu upuštěno. Výslechový protokol však dokládá, jak obtížné bylo čelit argumentaci sektářů, neboť na otázku proč nesvětil neděli, odpověděl Tomáš Bureš: „Já jsem světil, jak patří, doma, mám svý Písmo. Poněvadž pan učitel [pastor, pozn. H. S.] hned, jak byl v Holetíně, prohlásil, kdo neplatí na něj, a přišel-li by do shromáždění, aby ho vyvedli ven za ruku, já nemám čím platit, tak tam nemůžu chodit.“⁵² Poměry ve sboru byly natolik neúnosné, že Rimány v Rané vydržel pouhý rok, v prosinci

---

⁴⁸ Dalšími uherskými kazateli dvakačovického sboru byli István Ivány (1788 – 1797), István Vasarhély (1799 – 1802), Vojtěch Baranay (1804 – 1810). Situaci posledních dvou komplikovaly především neutěšené poměry ve filiální církvi v Lozicích, která byla ke Dvakačovicím přičleněna poté, co byl regulérní lozický sbor rozvrácen sektáři.

⁴⁹ Východočeské toleranční sektářství zmapoval Zdeněk R. Nešpor ve svých studiích a dokumenty k této problematice jsou dostatečně známé i z edic K. V. Adámka, A. Rezka a J. V. Šimáka. Srov. Z. R. NEŠPOR, *Víra*; TÝŽ, *Sektářské hnízdo Stradouň: lokální sonda do dějin náboženského sektářství na Vysokomýtsku v 18.–20. století*, Východočeský sborník historický 13, 2006, s. 63-93; Karel Václav ADÁMEK, *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v 18. a 19. věku I-II*, Praha 1911.

⁵⁰ J. TOUL, *Jubilejní kniha*, s. 152; F. BEDNÁŘ, *Památník*, s. 343.

⁵¹ Náboženské přesvědčení ranských sektářů bývá ve starší literatuře nazýváno ariánstvím nebo adamitstvím. Zdeněk R. Nešpor ho spojuje se sociálními a hospodářskými aspekty. Srov. *Tamtéž*; Z. R. NEŠPOR, *Víra*, s. 80.

⁵² K. V. ADÁMEK, *Listiny II*, s. 77n, č. 375.

1784 sbor opouští a odchází do Lysé nad Labem. Dalšího kazatele se již rozkolísanému sboru nepodařilo získat a Raná byla přičleněna ke sboru v Krouně.⁵³

Podobná byla situace i ve sboru v Lozicích, který stejně jako Dvakačovice a Raná náležel k panství hraběte Kinského. Do Lozic byl určen kazatel Petr Molnár, i když v zápisech Samuela Szalaye se jako první místo jeho určení objevují Sány.⁵⁴ V pozdějším nedatovaném seznamu kazatelů je však už psáno, že Molnár byl dne 28. 3. 1783 ordinován a potvrzen do Lozic.⁵⁵

Lozice byly problematickým sborem nejen z pohledu prvního pastora, ale také z pohledu vrchnosti. Nevýhodou bylo značné rozptýlení členů, podle literatury se přihlásili obyvatelé z téměř třiceti okolních osad, nevzdálenějším trvala cesta do modlitebny i více než tři hodiny. Původní záměrem hraběte Kinského bylo situovat modlitebnu do obce Ostrov, která se nacházela přibližně uprostřed spádového regionu, pro stavbu daroval pozemek a také veškerý dřevěný materiál. V literatuře se traduje, že v Ostrově se skutečně stavět začalo, ale za nejasných okolností byla stavba (údajně v noci) přenesena do Lozic, které se nacházely na okraji panství. Tato skutečnost zásadně ovlivnila příští nezáměr hraběte o konstituování sboru, k čemuž patrně přispělo i působení katolického okolí (zvláště jezuitů v Luži), v jehož důsledku část členů přestala přispívat na pastora a následoval rozvrat.⁵⁶ Po dvou letech Petr Molnár Lozice opustil a uchýlil se do Krouny.

Na rozdíl od sboru v Rané se však lozickým podařilo obstarat si ještě jednoho kazatele, a sice Benjamin Kisse, který do Lozic přišel po tříletém pobytu v Bošíně. O jeho působení v Lozicích nemáme v pramenech žádné zprávy, literatura uvádí, že po třech letech se z „nevědčých Lozic“ odstěhoval.⁵⁷ Sboru se už dalšího kazatele nepodařilo získat a byl přičleněn jako filiální církev ke Dvakačovicím, přičemž zdejšími pastory působili lozičtí sektáři ještě dlouhá léta potíže.

---

⁵³ Znovu byl sbor obnoven až v roce 1870, jeho prvním farářem se stal Antonín Šádek. F. BEDNÁŘ, *Památník*, s. 343.

⁵⁴ TIREKL, *Sárosptak*, A XIX 7022 55, Tseh Orszagi Eklesiak Serieese – Ex literis P. D. Agentis Viennensis, 21. 2. 1783.

⁵⁵ TIREKL, *Sárosptak*, A XIX 7074 108, Syllabus Ministrorum ad Ecclesias Helveticae Confesionis addictorum in Regnum Bohemiae exmissorum, nedat.

⁵⁶ F. BEDNÁŘ, *Památník*, s. 363n; L. B. KAŠPAR, *Po stu letech*, s. 128n; Jak konkrétně vypadalo praktikování víry pod vlivem sektářských představ lze analogicky odvodit ze zpráv, které odesílal evangelické konzistoři v letech 1819 – 1823 pastor dvakačovického sboru Gerson Szalatnay, jenž se pokoušel napravit sektáře z vesnic Lozice, Ostrov, Mravín, Vinary, Jenišovice, Uhersko, Stradouň a Mentour. Sektáři nenavštěvovali bohoslužby ani náboženská cvičení helvetského pastora, křty, svatbami a pohřby si většinou nechávali posloužit od římskokatolického duchovního, přičemž však neodváděli povinné platby ani jednomu z nich. I když patřili ke dvakačovickému sboru, tvrdili, že služeb helvetského pastora nevyužívají. U katolických duchovních zapsání nebyli a tak měli za to, že i přes poskytnuté obřady nic platit nemusí. Slovy jednoho z nich: „...sami dost sebe upást umějí“. ADÁMEK: *Listiny II*, s. 415-419, č. 638.

⁵⁷ J. TOUL, *Jubilejní kniha*, s. 93.

Sektářství typické pro východní Čechy však nebylo jediným důvodem zániku sborů. Druhým nejčastějším důvodem byly finanční problémy, s nimiž se nově vzniklé helvetské komunity potýkaly, a to zvláště tam, kde byli členové sborů rozptýleni v mnoha vesnicích vzdálených daleko od modlitebny. Klasickým příkladem byly Sány ve středních Čechách, jež se nacházely na samém okraji tehdejšího Kouřimského kraje a patřily do kolínského panství, které bylo císařským majetkem. Obsazování kazatelského místa v Sánech bylo patrně spojeno s určitými problémy, neboť jak jsme uvedli výše, v blatnopotockých seznamech Samuela Szalaye byl do Sán asi nejprve určen Petr Molnár, ten ale nakonec odešel do Lozic.⁵⁸ Pastora se sbor dočkal až o půl roku později, kdy do Čech odjela s Ferencem Kováčsem druhá skupina kazatelů, byl jím Samuel Szeremley V Budapešťském archivu se dochovala česky psaná vokace sánských evangelíků, v níž se dočítáme, že sbor čítal v době svého vzniku 100 rodin a žádal pro sebe pastora, kterému byl přislíben plat 300 zlatých, 20 měřic žita, 5 měřic pšenice, 4 měřice ječmene a ubytování v domě u Jiřího Krejčíka v č. 45.⁵⁹ Plat a naturálie slíbené ve vokaci odpovídaly tomu, co nově vznikající sbory běžně kazatelům přislibovaly, a nic nenaznačuje, že by sbor sužovaly pochybnosti o budoucí finanční nejistotě. Je však třeba brát v úvahu, že vokace byly psány unifikovaným způsobem podle doporučení agentů či zprostředkovatelů, a lze jen těžko odhadnout, do jaké míry se v nich odrážely skutečné poměry.⁶⁰

V srpnu 1783 tedy přišel do Sán Samuel Szeremley, který pocházel z Budapešťské župy z panství Szeremley. Místo původu poukazuje na známý fakt, že část pastorů pocházela z prostředí nižší šlechty. Spolu s ním odjel do Čech také jeho bratr István Szeremley, který se usadil ve Velimi. O počátcích působení Szeremleyho nemáme mnoho zpráv, z literatury víme, že v říjnu roku 1784 byl slavnostním řečníkem při otevření nové modlitebny u svého bratra ve Velimi.⁶¹ V budapešťském archivu se však zachoval soubor maďarských dopisů, v nichž si Samuel Szeremley stěžoval na finanční situaci sboru, líčil překážky, které komplikovaly

---

⁵⁸ TIREKL, Sárospatak, A XIX 7022 55, Tseh Orszagi Eklesiak Serieese – Ex literis P. D. Agentis Viennensis, 21. 2. 1783; Sány byly připsány a přeškrtnuty i v pozdějším nedatovaném seznamu kazatelů u jména Jánose Sallaye, který posléze odešel do Dvakačovic. Zde se však jedná s největší pravděpodobností o písarskou chybu, protože hned pod Sallayem je uveden Samuel Szeremley a u něho jsou Sány již připsány regulérně. Srov. TIREKL, Sárospatak, A XIX 7074 108, Syllabus Ministrorum ad Ecclesias Helveticæ Confessionis addictorum in Regnum Bohemiae exmissorum, nedat.

⁵⁹ DRERL, Budapest, Archivum Agentiale: B/1 Collectiones agentiales variae B kötet, 395, vokace evangelíků ze sboru Sány, nedat.; Neúplný opis vokace se nachází také v blatnopotockém archivu v poznámkách Samuela Szalaye, kde je seznam obcí, které si žádají pastora. Srov. TIREKL, Sárospatak, A XIX 7022 55, Tseh Orszagi Eklesiak Serieese – Ex literis P. D. Agentis Viennensis, 21. 2. 1783.

⁶⁰ Blíže o majetkovém postavení evangelických farářů a jejich rodin především pro první polovinu 19. století Sixtus BOLOM-KOTARI, *Svět chudé elity: evangeličtí faráři a jejich rodiny*, in: Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení, Praha 2013, s. 421-453.

⁶¹ L. B. KAŠPAR, *Po stu letech*, s. 51; J. TOUL, *Jubilejní kniha*, s. 170; F. BEDNÁŘ, *Památník*, s. 304.

stavbu modlitebny, podrobně popisoval snahy o získání peněz z císařské pokladny a potíže, které mu kvůli tomu vznikly a ohrožovaly jeho dobré jméno a pověst. Většina dopisů je soustředěna do přelomu let 1785 – 1786, kdy se s největší pravděpodobností finanční situace stávala kritickou.⁶² V dopise ze 4. února 1786 Szeremley uvádí, že je tomu již tři roky, co se snaží neúspěšně o zřízení modlitebny, a sbor, jenž v té době čítal podle jeho tvrzení 160 rodin, se ani nevejde do stodoly, která je navíc velmi nedůstojným místem pro konání bohoslužeb.⁶³ Jaká asi byla situace Szeremleho v Sánech dokládá i poznámka o pastorově bydlení v Bednářově Památníku: „...za byt prý mu byla vykázána komůrka vedle konírny v hostinci. Pro zápach a svévolné rušení nočního klidu od opilých katolíků prý [Szeremley, pozn. H. S.] ze Sán utekl a tím se sbor rozpadl.“⁶⁴ Během druhé poloviny roku 1786 situace vygradovala natolik, že když přišla na podzim žádost z Kšiel, aby se zde Szeremley ujal kazatelského úřadu, neboť odtud kvůli nemoci odešel zpátky do Uher pastor András Kovács, byl osud sboru v Sánech zpečetěn.⁶⁵ Szeremley přišel do Kšiel v lednu 1787 a sánský sbor byl kvůli neschopnosti financovat pastora přiřčen ke sboru v Libici.⁶⁶

První kazatelé se však museli potýkat také s nepřízní vrchnosti. Majitelé panství vyhlášení tolerančního patentu buď vítali, případně byli neutrální, a to především proto, že tím byli zbaveni povinnosti evidovat tajné nekatolíky na svých panstvích. Mezi aktivní prosazovatele tolerance patřil už zmiňovaný hraběcí rod Kinských na Rychmbursku nebo hrabata Paarové na panství Zdechovice.⁶⁷ Byla ale i místa, kde se vrchnost stavěla toleranci na odpor, nejčastěji tak, že váhala se zveřejněním tolerančního patentu. Z pramenů víme, že otevřeně proti existenci evangelického sboru na svém panství vystoupil kníže Antonín Isidor Lobkovic. Na jeho mělnickém panství byl založen sbor ve Vtelně (dnes Mělnické Vtelno), kam byl podle záznamů superintendenta Samuela Szalaye poslán kazatel Samuel Orosz de Fejer Bezerika. Orosz vypomáhal čtyři roky v městečku Gavai v Szatmárské župě a ke službě v Čechách ho doporučil Ferenc Kovács, aby získal místo odpovídající jeho schopnostem. Ordinován byl 21. června 1783 a o měsíc později dorazil do Vtelna, kde byl údajně nadšeně

---

⁶² Jedná se o tyto dopisy: DRERL, Budapest, Archivum Agentiale: B/1 Collectiones agentiales variae B kötet, 487- 490, 11. 6. 1784; 499-502, 15. 4. 1786; 503-506, 4. 1. 1786; 507-508, 15. 11. 1785; 509-510, 16. 11. 1785.

⁶³ DRERL, Budapest, Archivum Agentiale: B/1 Collectiones agentiales variae B kötet, 511-514, dopis Samuela Szeremleyho pro agenta Samuela Nagyho, 4. 2. 1786.

⁶⁴ F. BEDNÁŘ, *Památník*, s. 48.

⁶⁵ L. B. KAŠPAR, *Po stu letech*, s. 31.

⁶⁶ Jednalo se o obce Sány, Velké a Malé Opolany, Kolaje, Oškobrň, Volárna, Jestřabí Lhota, Sendražice, Veltruby a Hradištko. *Tamtéž*, s. 103.

⁶⁷ Blíže Marcela JANOUCHOVÁ, *Dějiny evangelických sborů Krakovany a Chvaletice a porovnání jejich vývoje*, Bakalářská práce, ÚHV FF Univerzita Pardubice, Pardubice 2013, s. 43.

uvítán.⁶⁸ Ihned druhý den si však kazatele a dva přední členy sboru nechal předvolat kníže Lobkovic, aby jim oznámil, že na jeho panství se nesmí žádný protestantský duchovní zdržovat a každý, kdo by mu poskytl nocleh, bude potrestán. Orosz musel Vtelno okamžitě opustit a uchýlit se Krp. Sbor se nakonec rozhodl celou věc postoupit císaři, u něhož intervenoval i sám Orosz. Po dvouletém úsilí byl sbor na základě císařského dekretu ustaven, ovšem za asistence mladoboleslavského hejtmána, krajských úředníků a vojska, neboť celou akci provázely protesty vtelenských katolíků.⁶⁹ Že celá záležitost měla velmi neobvyklý průběh, naznačuje i zápis Samuela Szalaye v blatnopotočském archivu, protože do původního seznamu ke jménu Orosze byla připsána poznámka: „Vocatus est in Ecclesiam Krp nominatam.“ Jiný psací materiál i typ písma svědčí o tom, že zápis byl doplněn později s ohledem na nečekané komplikace.⁷⁰

Moraveč, Libiš, Dvakačovice, Raná, Lozice, Sány či Vtelno jsou příkladem toho, s čím vším se museli přicházející kazatelé v nově vznikajících evangelických komunitách vypořádat. Od situace ve sboru se pak odvíjelo střídání kazatelů a délka jejich pobytu. Podle analýzy, kterou jsme provedly u všech uherských kazatelů, se délka prvního pobytu pohybovala nejčastěji v rozmezí tří až šesti let, jen výjimečně pobyl první kazatel u sboru déle. Více než 10 let ve svém prvním působišti setrvali Jan Végh v Libiši, Matěj Bacsa v Klášteře nad Dědinou nebo István Balla ve Vanovicích, téměř 17 let působili u svých sborů Jan Csomor v Libštátě a Samuel Káposy v Nebuželích a 37 let pobýval v Hořátvi Ladislav Baka. Na svém prvním a jediném kazatelském místě vydrželi pouze dva pastoři, a sice Jan Szalatnay v Moravči (44 let) a Mojžíš Tardy v Libici (54 let).

Uherští pastoři se ve sborech střídali relativně rychle a s určitou nadsázkou se dá říci, že mnohdy si svoje kazatelská místa v podstatě navzájem vyměňovali. Z provedené analýzy vyplývá, že ve sborech se v průměru vystřídal 4-5 uherských pastorů, v místech, kde byly poměry komplikovanější (např. existence sektářství, finanční či hmotné potíže), fluktovali kazatelé častěji, tak tomu bylo např. v Proseči, Svratouchu nebo Prosetíně, kde se ve sledovaném období vystřídal 6-7 uherských kazatelů. Setrvání pastorů u jednotlivých sborů ovlivňovaly kromě výše zmíněných příčin i další okolnosti, jako byly osobní animozity mezi pastory a jejich svěřenci nebo úřední odvolání kazatele.

---

⁶⁸ TIREKL, Sárospatak, A XIX 7074 107, Series ministrorum ad Ecclesias Helveticae Confesionis addictorum in Marchionatu Moraviae et Regno Bohemiae sitas exmissorum, 16. 6. 1783.

⁶⁹ F. BEDNÁŘ, *Památník*, s. 230.

⁷⁰ TIREKL, Sárospatak, A XIX 7074 107, Series ministrorum ad Ecclesias Helveticae Confesionis addictorum in Marchionatu Moraviae et Regno Bohemiae sitas exmissorum, 16. 6. 1783.

Úředně odvolán ze svého místa byl např. kazatel augsburského sboru v Praze Matěj Markovič. Do Prahy přijel na konci roku 1782 a úřadu se ujal v lednu 1783. O jeho více než desetiletém působení u sboru, v němž panovaly dosti komplikované poměry, jsme detailně informováni z díla Ferdinandy Hrejsy.⁷¹ Tyto informace lze doplnit zprávami z dopisů, které od Markoviče a členů sboru přicházely do Bratislavy k Michalu Institorisovi Mošovskému a jež dosud nebyly detailně vytěženy. Problémy způsobovalo především to, že sbor byl národnostně smíšený, byli zde Češi i Němci a zvláště fungoval německý vojenský sbor gen. Dagoberta Wurmsera. Kromě komplikací s luterskou podobou liturgie, o nichž se ještě zmíníme, zápasil Markovič také s nepřízní katolického okolí, kterému čelil mimo jiné vydáváním spisů, v nichž hájil svou konfesi formou literární polemiky.⁷² Souhra všech těchto okolností přispěla k tomu, že Markovič byl v srpnu 1783 odvolán a pražské gubernium nařídilo, aby si sbor obstaral nového kazatele. O konkrétních příčinách tohoto odvolání se Markovič podrobně rozepisuje v dopise, který adresoval v září roku 1783 Michalu Institorisovi a v němž popisuje intriky a obvinění, která se týkala především šíření nekatolické literatury. Na konci připojuje zmínku, že s podporou gen. Dagoberta Wurmsera se obrátí se svou záležitostí k císaři do Vídně.⁷³ Věc byla nakonec podrobena vyšetřování, Markovičovo obvinění bylo shledáno bezdůvodným a v listopadu téhož roku byl dosazen zpět, o čemž radostně referoval do Bratislavy slovy: „...ea omnia feliciter eveniant!“⁷⁴

Podobně byl z rozhodnutí politických úřadů odvolán i Gerson Szalatnay, který byl pastorem ve Dvakačovicích, i když zde je nutno dodat, že se jednalo již o potomka první generace uherských kazatelů, byl synem moravečského kazatele Jana Szalatnaye. Celá jeho kauza je velmi dobře doložena v pramenech, konkrétně v Adámkově edici.⁷⁵ Gerson Szalatnay spravoval sbor v letech 1814 – 1824 a byl nucen potýkat se se sektáři v okolí již zmíněných Lozic, které připadly ke Dvakačovicím jako filiální církve. Na rozdíl od svých předchůdců však přistupoval k celé záležitosti velmi iniciativně a upozornil tak na problémy, které do té doby byly sice známé, ale spíše v lokálním měřítku. Jeho zásluhou se celá záležitost dostala na přetřes u evangelické konzistoře ve Vídni, dvorské kanceláře a zemského gubernia, což nebylo právě nejlepší vizitkou vrchnostenských úřadů, od nichž žádala nejvyšší místa vysvětlení celé situace. Tím na sebe Szalatnay zbytečně upozornil a jeho další činnost

---

⁷¹ F. HREJSA, *Dějiny*, s. 61-147.

⁷² *Tamtéž*, s. 71-74.

⁷³ Knihovna Evangelického lycea v Bratislavě (dále jen KELB), Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 595/2, dopis Matěje Markoviče Michalu Institorisovi Mošovskému, 19. 9. 1783.

⁷⁴ KELB, Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 595/3, dopis Matěje Markoviče Michalu Institorisovi Mošovskému, 26. 11. 1783.

⁷⁵ K. V. ADÁMEK, *Listiny II*, s. 272-276, č. 507-512.

byla bedlivě sledována. Situaci mu ztěžovali dva zatvrzelí sektáři ze Stradouň, byli jimi Vojtěch Valenta, který však v roce 1821 zemřel, když krátce předtím konvertoval zpět ke katolictví, a zvláště Josef Žvejkal. Druhý jmenovaný měl na své straně i radní obce a údajně také rychtáře, jeho kontakty tak patrně sahaly dále, než bylo v tomto prostředí obvyklé. To byla s největší pravděpodobností jedna z příčin odvolání Gersona Szalatnaye.⁷⁶

Specifickou roli, která se týkala délky setrvání kazatele u sboru, sehrála také věroučná profilace evangelických komunit na augsburské a helvetské. Teorie o genezi tohoto procesu jsou dostatečně známé z literatury,⁷⁷ proto se zaměříme na situaci v konkrétních sborech, s jejichž prameny jsme měli možnost pracovat. Část sborů, která se po vydání tolerančního patentu přiklonila k augsburskému vyznání, posléze změnila svou konfesní orientaci a to se také dotklo prvních augsburských kazatelů, kteří v těchto sborech působili.

Někteří na svém místě vydrželi jen velmi krátkou dobu, to byl případ Ondřeje Lačného, duchovního augsburského vyznání z Trenčína, který na počátku roku 1782 přišel do Liptálu. Ačkoliv se Liptál, stejně jako okolní sbory v Jasenné, Hošťálkové a Vsetíně, přihlásil k luterství, po příchodu Ondřeje Lačného se začala velká část přihlášených přiklánět k helvetské konfesi. Lačný zaslal během roku 1783 Institorisovi dva dopisy, v nichž líčí poměry ve sboru. Píše, že někteří členové komunitu opustili a stěžuje si na rozhárané poměry a nedůvěru k luterskému způsobu liturgie, referuje také o tom, že slíbený plat 300 zlatých dosud neobdržel. Své stížnosti doprovodil symbolickým povzdechem: „Ó turpe et corruptum hominum genus!“⁷⁸ Zdá se, že poněkud prchlivá povaha kazatele nedokázala přesvědčit zatvrzelé členy sbory k přijatelnému kompromisu a Lačný znechucen opustil Liptál na podzim roku 1783.

To, že jeho odchod měl bouřlivý průběh a zůstala po něm značná pachuť, naznačuje i český dopis, který poslali Liptálští do Vsetína kazateli Janu Hrdličkovi a v němž si na Lačného stěžují těmito slovy: „Ale proč jsme my tak nešťastní? Kdo nás tak zohavil a kdo nás tak potupil před jinými Pány Otci? My se tak domníváme, že žádný jiný než náš předešlý Pán Otec [Ondřej Lačný, pozn. H. S.]; a to odtud poznáváme, poněvadž nám pravil, že budeme nešťastní: i z mnohých slov jeho, jak se od nás odbíral, jsme již poznali, že nám po sobě

---

⁷⁶ Podrobněji k případu G. Szalatnaye Z. R. NEŠPOR, *Víra*, s. 102-104; TÝŽ, *Sektářské hnízdo Stradouň*, Východočeský sborník historický 13, 2006, s. 63-93, zde s. 77n; Hana STOKLASOVÁ, *Evangelický sbor ve Dvakačovicích a stavba jeho kostela v 19. století*, Východočeský sborník historický 20, 2011, s. 93-124, zde s. 101-103.

⁷⁷ *Evangelici v rané toleranční IV*, s. 168nn; E. MELMUKOVÁ, *Patent*, s. 77nn; Z. R. NEŠPOR, *Víra*, s. 16nn.

⁷⁸ Stížnosti se nachází v těchto dopisech: KELB, Korespondence Michala Institorisovi Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 595/1, dopis Ondřeje Lačného Michalu Institorisovi Mošovskému, 2. 5. 1783; KELB, Korespondence Michala Institorisovi Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 595/2, dopis Ondřeje Lačného Michalu Institorisovi Mošovskému, 12. 8. 1783.

památku zlou zanechá.“ Hrdličkovi dále vysvětlují svoje postoje a hájí se proti nařčením Lačného, která v dopise podrobně rozebírají. Vyjadřují obavy, že je Lačný v Uhrách očerní a pak bude velmi těžké získat nového kazatele, proto prosí Hrdličku o pomoc.⁷⁹ Ještě tentýž den jim Hrdlička odpovídá, nabádá je k jednotě, poslušnosti a modlitbě, která jim pomůže v jejich nelehké situaci. V dopise jsou však také výtky týkající se nejednoty ve sboru a neochoty platit Lačnému jeho pravidelný plat.⁸⁰ Oba dopisy jsou autografem Hrdličky, který stížnost Liptálských opsal a i se svou odpovědí ji zaslal Institorisovi do Bratislavy. Stylistika a gramatika dopisů jsou na velmi vysoké úrovni a dosvědčují Hrdličkovu výtečnou znalost češtiny. Dodejme, že potíže liptálských evangelíků byly ještě v témže roce vyřešeny, usadil se zde kazatel Josef Steller a sbor se přihlásil k helvetskému vyznání.

Poněkud jiný a podstatně smířlivější scénář měl tento proces ve Velké Lhotě u Dačic, kam přišel v září roku 1782 první kazatel Daniel Boczko, který byl augsburského vyznání. Luterská liturgie nového pastora však údajně nemálo zaskočila členy sboru, kteří ihned po příchodu kazatele začali usilovat, aby byla konfese sboru změněna na helvetskou, avšak jejich žádost zůstala úřady nevyslyšena.⁸¹ Daniel Boczko se zdržel ve Velké Lhotě téměř rok a během něho odeslal Institorisovi Mošovskému devět dopisů, jejichž obsah nenaznačuje, že by byla situace u sboru nějak dramatická. V posledním dopise, který byl odeslán v září roku 1783, však už Boczko Mošovskému píše, že je jistě informován o tom, že se chce vrátit, že mu ubývá sil a že nepochybuje, že lhotecká církev jeho odchodem nijak neutrpí. Žádá, aby byl na jeho místo dosazen jiný vhodný „studiosus“ a slibuje, že u sboru zůstane až do příchodu nového kazatele. Bližší okolnosti svého odchodu přislíbil vysvětlit ústně.⁸²

Nástupcem Boczka byl Jan Vaníček, který setrval ve Velké Lhotě do roku 1787. Do Bratislavy adresoval za dobu svého pobytu osm dopisů, v posledním z nich z roku 1786 se nevyjadřuje ani k situaci ve sboru, ani ke svému působení v kazatelské službě, zůstává tedy otázkou, co ho přivedlo o tři roky později ke konverzi ke katolictví.⁸³ Po jeho odchodu se sbor rozdělil na helvetský a augsburský, přičemž první z nich byl početně silnější. Do čela helvetského sboru se postavil kazatel Bohumil Štětina, do čela augsburského Jan Molnár. Oba

---

⁷⁹ Liptálští dále pokračují: „Nebo netoliko před Pány Otcí zde na Moravě pozůstávajícími nás potupil; ale i před Krajským Úřadem, jak psaním, tak i přítomností svou jak se do Uher odbíral, velice nás obžaloval, a to ve všem nesprávně a neslušně.“ KELB, Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 595/3, dopis Jana Hrdličky Michalu Institorisovi Mošovskému, 6. 10. 1783.

⁸⁰ Tamtéž.

⁸¹ L. B. KAŠPAR, *Po stu letech*, s. 202.

⁸² KELB, Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 595/2, dopis Daniela Boczka Michalu Institorisovi Mošovskému, 16. 9. 1783.

⁸³ KELB, Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 597/1786-2, dopis Jana Vaníčka Michalu Institorisovi Mošovskému, 9. 12. 1786.

sbory a jejich kazatelé projevili neobvyklou smířlivost a dohodli se na společném užívání modlitebny a také fary. Tato na české a moravské poměry unikátní situace, kterou ale samozřejmě provázely rozdíly a třenice, trvala do roku 1789, kdy si helvetský sbor postavil vlastní modlitebnu a původní přenechal zdarma augsburskému sboru.

Zcela specifická pak byla situace v již zmíněné Praze. Ačkoliv zde byl hned od počátku budován augsburský sbor, řada členů inklinovala k helvetskému vyznání. Příčinou tohoto stavu bylo to, že ještě před příchodem prvního pastora Matěje Markoviče konali v okolí bohoslužby kazatelé již vzniklých helvetských sborů, s cílem uspokojit touhu nově přihlášených po slově Božím. Byl to např. Joel Jessenius z Chvaletic, který před Velikonocemi v roce 1783 konal bohoslužby v blízkosti Prahy, následovali kazatelé okolních helvetských sborů v Libiši, Lysé, Kšelech nebo Soběhrdech.⁸⁴ Mezi Prahou a okolím byla také podstatně větší fluktuace obyvatel, než tomu bylo v jiných oblastech, v důsledku čehož do Prahy přicházeli členové helvetských komunit z okolních sborů a žádali formu liturgie, na jakou byli zvyklí. Markovič jim vycházel vstříc, takže liturgie pražského sboru měla v podstatě dvojí podobu, lutersky orientovaní (většinou Němci) museli strpět absenci křížifixu, obrazů či že se zpívalo bez varhan, helvetští tolerovali, že se přijímala i oplatka (podle volby každého) a část věřících při vyznání hříchů a rozhřešení stála, nikoli klečela. Ačkoliv se Markovič nevyhnul stížnostem u konzistoře, bylo jeho počínání shledáno oprávněným.⁸⁵

Napětí ohledně podoby liturgie však ve sboru dřímalo latentně a projevilo se vždy, když se jednalo o budoucí směřování komunity. Ve „smíšené“ podobě přetrvala liturgie pražského sboru i za nástupců Markoviče, jen Štěpán Leška přidal ke spokojenosti reformovaných do jména sboru i dvojsloví „helvetského vyznání“. V Bednářově Památku je tato situace velmi přesně charakterizována: „Sbor, jenž od počátku byl čistě luterský, stal se během desetiletí sborem pro obě vyznání.“ K prvnímu zásadnímu exodu helvetských věřících došlo až v roce 1808 za pastora Daniela Korbelyho. Tento odchod byl uzavřen nakonec dohodou, že bohoslužby pro reformované bude v pražské modlitebně sloužit Jan Végh z Libiše. Reformované tendence ve sboru ale dále narůstaly a tento proces, kterému kazatelé čelili od počátku, vyvrcholil v roce 1846 úplným osamostatněním helvetských členů.⁸⁶ Vymezování konfesní orientace pražského sboru tak trvalo více než šedesát let.

---

⁸⁴ F. HREJSA: *Dějiny*, s. 59n, 68.

⁸⁵ *Tamtéž*, s. 107-111.

⁸⁶ F. BEDNÁŘ, *Památník*, s. 140-143.

Ke všem výše naznačeným problémům se v neposlední řadě přidávala i silná jazyková bariéra mezi oběma stranami, neboť pouze někteří kazatelé, jak už bylo zmíněno, ovládali alespoň částečně slovenštinu.⁸⁷ Avšak většina z nich nebyla slovenským jazykem nijak výrazně poznamenána a je zřejmé, že tato bariéra musela v běžném životě činit značné obtíže (komunikace, výkon církevních obřadů, kázání, vedení sborových dokumentů). Situaci kazatelům neulehčovala ani absence jakékoliv nekatolické literatury.

Prvotním pomocným materiálem mladým kazatelům měla být práce, kterou vytvořil moravečský kazatel Samuel Szalatnay. Jím vytvořená „Agenda“ obsahovala instrukce uzpůsobené dané situaci, vyznání víry a také církevně právní oddíly. Szalatnay tak chtěl nastavit jednotnou liturgickou praxi v rodících se sborech, aby ze strany věřících nedošlo k pochybnostem a následně snad i rozporům. Tuto práci můžeme označit za první liturgické dílo obnovené české reformace.⁸⁸

Potřeba doplnit scházející nekatolickou literaturu nutila nové kazatele vypořádat se s češtinou co nejdříve. Následná literární činnost uherských kazatelů měla samozřejmě převážně náboženský a didaktický charakter, v první fázi se však zabývali především překlady.⁸⁹ Kromě překladů teologických spisů věnovali velkou část pozornosti různým spisům Komenského či dílčím studiím o jeho práci.⁹⁰

Pro náboženskou praxi uvnitř sborů však byly potřebnější sbírky modliteb, kancionály a sbírky kázání, jež si kazatelé postupem času vytvářeli. Například v archivním fondu sboru v Moravci je dochovaný Szalatnayův ručně vyrobený katechismus pro konfirmandy.⁹¹ Právě Jan Szalatnay byl literárně poměrně činný, avšak mnoho z jeho tvorby zůstalo v rukopise.⁹²

---

⁸⁷ Slovenštiny byli do různé míry určitě znali první kazatelé, kteří odcházeli do Čech a na Moravu - Joel Jessenius, Ferenc Kovács, Pavel Šlachta (kazatel z Bánovce nad Bebravou v západní části Slovenska) a István Breznay (kazatel v Rimavské Sobotě na jihu Slovenska). Alespoň minimální znalost slovenštiny se dá předpokládat i u studentů vyslaných na jazykový pobyt do Bánské Bystrice (István Gál, Matěj Bacsá, József Szalay, Jan Végh, András Kovács, Petr Molnár). Ostatní kazatelé byli pravděpodobně bez jakékoliv znalosti slovenského jazyka.

⁸⁸ Imre Czeglé ji označuje „...za první „kanonickou“ knihu obnovené české reformace...“. Blíže I. CZEGLE, *Samuel Szalay*, s. 37-39.

⁸⁹ Např. překlad Helvetské konfese Józsefem Szalayem za pomoci Václava Matěje Krameria již v roce 1784, překlad Heidelberského katechismu Janem Véghem, překlad maďarských kázání sedmihradského kalvínského biskupa Zsigmonda Szathmáriho atd. Podrobněji k tomuto tématu R. PRAŽÁK, *Maďarská reformovaná inteligence*, s. 116n.

⁹⁰ Blíže *Tamtéž*, s. 120-124.

⁹¹ Fyzický stav tohoto katechismu není příliš dobrý. První a poslední strany jsou značně poškozené a čitelnost pramene je podstatně snižena. Archiv sboru ČCE Moraveč, Personální záležitosti, Jan Szalatnay st. – katechismus, inv. č. 66, sign. C III/1, kart. č. 2.

⁹² Soubor dochovaných rukopisných kázání Jana Szalatnaye je uchován v Ústředním archivu ČCE v Praze. Dle tvrzení Ferdinanda Hrejsy by další Szalatnayova kázání mohla být v archivním fondu sboru ve Velimi. Kromě spisku Krátká historie církve Moravečské a filiální Strměšské evangelické Helvetského Vyznání (později editovaného Hrejsou) sepsal Szalatnay na konci života ještě další rozsáhlejší pojednání o své sborové práci. Ovšem tato stať byla určena pouze pro rodinný okruh. Kratší pojednání Jana Szalatnaye o českomoravské misii

Tiskem vydal pouze Modlitby křesťanské a to až v roce 1820 v Jindřichově Hradci u Josefa Landfrasa. Jeho nejzajímavějším literárním počinem je Historie církve moravečské, která se svého edičního zpracování dočkala až v roce 1931.⁹³ Obdobnou práci sepsal i Jan Végh.⁹⁴ Obě tyto práce přináší pohled na toleranční začátky uherských kazatelů a jejich sborů z poměrně blízké perspektivy. Véghovým snad nejoblíbenějším dílem mezi čtenářstvem byly jeho Horlivé a náboženské modlitby křesťanské.⁹⁵ Stejně jako Végh byl literárně velmi činný i Michael Blažek, avšak u něj nebyla překážkou jazyková bariéra, o to vyšší však měla jeho čeština úroveň.

Počáteční a zdánlivě obtížně překonatelná jazyková bariéra maďarských kazatelů implementovaných do českého prostředí nakonec nebyla nijak fatální. Kazatelé si jazyk rychle osvojili, a to natolik dobře, že během několika let byli schopni nejen běžné komunikace s věřícími, ale měli za sebou překlady různých učených děl a sestavovali sbírky vlastních liturgických textů. V některých případech je až pozoruhodné, jak rychle byli schopni utvářet nové základy české reformační literatury.⁹⁶

První léta a zakladatelská práce uherských kazatelů však s sebou přinášely mnohé těžkosti. Proto někteří zůstali jen pár let a pak se vrátili do rodných Uher. Jiní střídali sbor za sborem v domnění, že najdou komunitu, která je dostatečně finančně zajistí, nebo splní jejich finanční představy. Avšak velká část z nich se sžila s českým prostředím a jejich jména se v církevní struktuře objevují ještě na počátku 20. století. Jako příklad zde můžeme uvést rod Tardyů. Mojžíš Tardy přišel do sboru v Libici v roce 1783, měl pět synů a všichni se stali kazateli. Ještě jeho pravnuke Lubomír Tardy byl farářem v Lounech a Třebíči (umírá v roce 1923).⁹⁷ Dalším, pro nás již domácím jménem, jsou Molnárové, jichž bylo více rodin a angažovali se jak v luterské církvi, tak i v reformované.⁹⁸ To však nejsou jediná jména uherských kazatelů, která se po většinu 19. století vyskytují především v reformované církvi.

---

uherských reformovaných kazatelů se nachází také v archivu reformovaného kolegia v Pápě (maďarsko-latinské). Další jeho drobnější spisky a korespondence se ještě v první polovině 20. století nacházely v majetku jeho potomků. Ostatní spisový materiál je samozřejmě uložen ve sborovém archivu ČCE Moraveč.

⁹³ F. HREJSA, *Jan Szalatnay*.

⁹⁴ Paměti Jana Végha byly sestaveny v několika verzích. Především jsou součástí sborové pamětní knihy v Libiši, dále pak své paměti sepsal podrobněji v němčině s maďarskými poznámkami a s doslovem (jedna verze byla věnována reformované koleji v Blatném Potoce, druhá vrchní církevní radě ve Vídni). Vzpomínky osobního a rodinného rázu pak zachytil v knize zápisků, kterou si vedl od roku 1781 (vedl ji v latině, němčině a maďarštině).

⁹⁵ Jan VÉGH, *Horlivé a nábožné Modlitby křesťanské*, Praha 1799. Toto první vydání bylo tištěno u Františka Jeřábka.

⁹⁶ Viz Helvetská konfese Józsefa Szalaye v pozn. č. 70, popř. i první české kázání Jana Szalatnaye – jeho příchod do Moravce se udál na konci roku 1783 a již na konci února roku 1784 měl první kázání v češtině (přeložené pomocí slovníku a gramatiky). Srov. F. HREJSA, *Jan Szalatnay*, s. 56.

⁹⁷ J. TOUL, *Jubilejní kniha*, s. 183n.

⁹⁸ *Tamtéž*, s. 124-128.

Známi jsou i Szalatnayové, Nagyové, Véghové, Kissové, Rimányové či Kúnové. Nejčastěji se kazatelské povolání v těchto rodinách dědilo ve třech generacích, tedy z otce na syna a vnuka. Obvyklé také bylo, že rodiny kazatelů byly mezi sebou provázány vzájemnými sňatky a vytvářely tak komunitu spojenou širšími příbuzenskými vazbami.

V první třetině 19. století činnost uherských kazatelů ve sborech slábne a jsou postupně střídání nastupující generací českých kazatelů. Odcházející generace uherských pastorů dokonce cítila určitou neúctu svých českých následovníků a její příslušníci si stěžovali, že jejich práce a strádání z dob počátků tolerance není dostatečně doceněno.⁹⁹ Pokud bychom měly vymezit přesněji nástup první generace českých kazatelů, tak z analýzy, kterou jsme pro české a moravské sbory provedly, vyplývá, že první vlna jejich nástupu se odbývala již kolem roku 1800. Svých úřadů se nejdříve ujímali ti, kteří odešli studovat do Uher velmi brzo po vyhlášení tolerance. Byli mezi nimi např. Jan Pail, Jakub Lukl, Jan Košut či Josef Gerža. Tito se ještě stihli „vklínit“ mezi uherské kazatele, kteří v té době převládali v českých sborech. Jan Pail byl kazatelem Černilově a Růžďce, Jan Košut v Novém Městě na Moravě, v Bučině a Borové, Jakub Lukl ve Vsetíně a Josef Gerža v Prosetíně.

Druhá vlna českých kazatelů se dostávala do úřadů v první a druhé dekádě 19. století. Byli to např. Václav Francouz, kazatel ve Svratouchu a Libštátě, Antonín Bubeníček v Lysé nad Labem, Josef Šedivý v Soběhrdech, Matěj Kubeš v Kšelích, Antonín Fleischer ve Chvaleticích, Jiří Opočenský v Klášteře nad Dědinou, Josef Nešpor v Močovicích či Matěj Hykl, pastor v Horních Vilémovicích a ve Velké Lhotě u Dačic.

Po roce 1820 byla již většina sborů obsazena českými kazateli, výjimku tvořili jen ti uherští kazatelé, kteří dosluhovali dlouho nebo přišli až v 90. letech 18. století či ještě později. Mezi poslední patřili András Ákoss působící do roku 1832 v Borové, Benjamin Kiss do roku 1826 v Libštátě a Štěpán Rimány do roku 1839 ve Vysoké. Tito tři se dožili velmi vysokého věku, András Ákoss zemřel v Borové ve věku 82 let, Benjamin Kiss u syna v Rovečném ve stejném věku, Štěpán Rimány u syna ve Velimi v 86-ti letech. Mezi ty, kteří přišli poslední až v 90. letech, patřili Martin Köver, István Gartsik a Petr Meszáros. Martin Köver je kazatel, o němž toho víme jen velmi málo, od roku 1795 působil v Bučině, posléze v Bukovce a Krakovanech, svou duchovní dráhu zakončil roku 1805 v Čermné. Je pravděpodobné, že se asi vrátil do Uher, nevíme však proč a za jakých okolností. Štěpán Gartsik přišel až v roce 1812, vypomáhal ve sborech a posléze se usadil v Prosetíně. Jeho posledním působištěm byla Velká Lhota u Dačic, kde byl kazatelem do roku 1866, zemřel o deset let později

---

⁹⁹ Velmi podrobně se o tom rozepisuje ve svých pamětech Jan Végh. Blíže J. VÉGH, *K 150. výročí*, s. 106-108.

v Jimramově. Posledním z těchto tří byl Petr Meszáros, který od roku 1813 až do roku 1862 působil u sboru v Liptále, kde také zakončil svoji životní pout'. Je tedy patrné, že stopy uherských kazatelů nacházíme v dějinách sborů ještě hluboko ve druhé polovině 19. století.

Pokud se ptáme, jaké bylo ideové pozadí nastupující generace českých kazatelů, pak je nutné se podívat, kde studovali, neboť to nejlépe naznačuje, jak asi byly formovány jejich věroučné názory. Téměř všichni čeští kazatelé studovali v Uhrách, což bylo zapříčiněno jednak kontakty, které zde měli jejich předchůdci, a také určitým zázemím, jež jim tyto kontakty poskytovaly. Někteří studenti si vzhledem k hmotné nouzi nemohli dovolit navštěvovat vyšší studia, absolvovali proto nejčastěji nižší kalvínská lycea v Miskolci a Lučenci, případně luterské školy v Bratislavě a v Modre, Moravané odcházeli studovat také do Těšína.¹⁰⁰ Vyšší typ studií - kalvínská kolegia - navštěvovali čeští studenti nejvíce v Blatném Potoce a Debrecíně, méně často směřovali do Pápy, Kecskemétu a Nagykőrösi.

Kolegium v Blatném Potoce poskytovalo díky zdejší superintendenci, která v počátcích tolerance zprostředkovala vyslání prvních helvetských kazatelů, asi nejjistější zázemí, navíc zde bylo možné domluvit se alespoň částečně slovensky, a to přinejmenším mezi studenty. Ačkoliv se debrecínské kolegium zpočátku stavělo k vysílání kazatelů rezervovaně, v pozdějších obdobích bylo oblíbeným cílem českých a moravských studentů hlavně proto, že zdejší studia byla považována za kvalitnější než v Blatném Potoce, studenti zde měli k dispozici rozsáhlou a dobře vybavenou knihovnu. Kolegia v Blatném Potoce a Debrecíně byla také geograficky blízká slovanskému etniku.¹⁰¹

Na přelomu 18. a 19. století prožívalo uherské kalvínské školství značný rozmach, který podpořila také poptávka po absolventech těchto studií v nově vznikajících sborech. V tomto období byla založena kalvínská kolegia v Pápě, Kecskemétu a Nagykőrösi. Zde také studovali čeští a moravští studenti, i když jich bylo podstatně méně než v Blatném Potoce a Debrecíně. Asi nejoblíbenější byla Pápa, kam bylo z českého prostoru vůbec nejbližší. Všechna tři kolegia se však nacházela v ryze maďarských oblastech, což si žádalo velmi dobrou znalost maďarštiny, kterou ne všichni studenti měli.¹⁰²

Patrně nikdo z první generace českých kazatelů neabsolvoval studia ve Vídni, Halle či Basileji – tam směřovali studenti, kteří se ujímali duchovních úřadů až kolem poloviny 19. století. Výjimkou byl snad jen Josef Gerža (působil v Hrubé Lhotě, Novém Městě na Moravě,

---

¹⁰⁰ R. PRAŽÁK, *Maďarská reformovaná inteligence*, s. 147-149.

¹⁰¹ *Tamtéž*, s. 142n.

¹⁰² *Tamtéž*, s. 144-146.

Prosetíně a Čermné) a jeho dva synové Josef a Ludvík, kteří patrně věrní rodinné tradici studovali gymnázium v Bratislavě a bohosloví ve Vídni.¹⁰³

Na závěr se tedy pokusme nastínit postavení uherských kazatelů jako nově vzniklé skupiny osvícenské společnosti. Vývoj habsburské monarchie v poslední čtvrtině 18. století byl poznamenán novým náhledem osvícenství na uspořádání a fungování společnosti, což přispělo k zavedení náboženské tolerance, která zapříčinila příchod nové a určitým způsobem vymezené skupiny osob z poměrně odlišného kulturního prostředí. Bez osvícenského konstruktů náboženské tolerance by tedy nedošlo k obohacení české a moravské společnosti o tuto novou sociální vrstvu. Osvícenství s sebou však také poprvé přineslo možnost vzestupu a společenské realizace vzdělaných lidí podmíněnou pouze jejich myšlenkovým kapitálem. Je však nutné připomenout, že v případě evangelických kazatelů se širší škála možností na jejich společenské uplatnění skutečně otevřela až ve druhé polovině 19. století. V době toleranční nebylo možné, aby měl evangelický duchovní jakýkoli zásadní vliv, ať politický, společenský či jiný.

Kam tedy ve struktuře osvícenské společnosti zařadit uherské pastory? Jak jsme se výše snažily ukázat, z finančního hlediska by určitě nebylo možné začlenit je mezi vysoce postavenou elitu. Ovšem jejich vzdělání (u některých i predikát) a specifický způsob obživy je z většinové společnosti vyčleňoval a činil je poněkud výjimečnými. Jako elitu je tedy můžeme označit pouze na základě jejich určité společenské prestiže (nikoliv díky majetkovému zázemí), a i to pouze v rámci příslušné evangelické komunity. Jejich společenská prestiž většinou neprostupovala do ostatních společenských vrstev.

Mohly bychom je tedy začlenit do skupiny tzv. drobné inteligence, jejíž utváření je spojeno právě se společenskými změnami, které přineslo osvícenství. Označení „drobná“ je pak zvláště příznačné vzhledem k jejich počtu, neboť se odhaduje, že v toleranční době se k nekatolickým církvím přihlásila asi 2% tehdejší populace. Na organizaci takto malého počtu věřících nebylo třeba mnoho pastorů (a ani by asi nebylo možné velké množství zajistit).

Rovněž označení „inteligence“ je pro ně charakteristické. Inteligence byla do značné míry spojována se vzděláním a všem uherským kazatelům se dostalo vzdělání na vysokých školách s dlouholetou tradicí a dobrou pověstí. Vyšší úroveň vzdělání charakteristická pro tuto vrstvu mohla být dána nejen intelektem, ale i povědomím o rodinné tradici, protože někteří z nich byli potomky nižší, převážně zchudlé šlechty. Schopnost rychle si osvojit cizí jazyk, který byl velmi vzdálený jejich mateřtině, poukazuje také na značný intelektuální

---

¹⁰³ J. TOUL, *Jubilejní kniha*, s. 64.

potenciál. Schopnost a odvaha jednat s vrchností ve prospěch sboru pak naznačuje určitou mentální úroveň, díky níž si jedinec uvědomuje své „já“ jako složku schopnou oprávněného jednání. Jejich inteligence a společenská prestiž, byť pouze omezená na rámec určité komunity, je staví do takové úrovně, která jim dovoluje jednat s úřady i státním systémem jako s rovnocennými partnery.

A možná právě u této skupiny, kterou jsme se rozhodly označit termínem „drobná inteligence“, můžeme rozpoznat počátky určité „občanské uvědomělosti“ a také předzvěst její budoucí společenské angažovanosti, jež vyrůstá především z intelektuálního a nikoliv majetkového podloží.

Anglický abstrakt

Evangelical Preachers from Hungary - the Formation of a New Social Group

The paper deals with the topic of evangelical preachers of the Helvetic and the Augsburg Confession coming from the Hungarian part of the Habsburg Monarchy, after the Patent of Toleration was issued, and establishing tolerance evangelical congregations in Bohemia and Moravia. Based on studying the sources of particular tolerance Czech congregations (Moraveč, Humpolec, Dvakačovice, Lozice, Raná, Sáňy, Prague), the process of forming a new social stratum of the petty intelligentsia, whose creation was conditioned by the Enlightenment reforms, is outlined. The text shows how the Hungarian preachers made the first contacts with the emerging evangelical communities, gives an idea of the circumstances of their arrival, describes the way of their adapting to an unfamiliar environment and their effort to stabilize the congregations. These particular findings are generalized in order to define some common characteristics typical of this group of Enlightenment intellectuals.

Key words:

enlightened intelligentsia - Evangelical Church - preachers of tolerance - tolerance congregations - early tolerance - Hungary - Hungarian superintendence – the 18th century - Czech evangelical preachers

Klíčová slova:

osvícenská inteligence – evangelická církev – toleranční kazatelé – toleranční sbory – raná tolerance – Maďarsko – Maďarská superintendence – 18. století – čeští evangeličtí kazatelé

Autorky:

Mgr. Gabriela Krejčová Zavadilová - zabývá se otázkou fenoménu nekatolictví od konce 18. století přes století 19. do století dvacátého. Je studentkou doktorského programu na Ústavu historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice a zpracovává téma českých nekatolických sborů v Evropě. V současné době pracuje jako kurátorka v Muzeu Vysočiny Pelhřimov, p. o.

Mgr. Hana Stoklasová Ph.D. – vystudovala latinu a dějepis na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, nyní pracuje jako odborná asistentka v Ústavu historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice, zabývá se dějinami církví v 19. století, přechodovými rituály a sekularizací společnosti.